

O některých aktuálních úkolech historického materialismu v ČSSR*

Podstatným faktorem pro principiální a současně tvůrčí rozvoj historického materialismu je vyvození příslušných důsledků plynoucích z charakteru současné epochy lidských dějin, jejímž obsahem je přechod společnosti od kapitalistické ke komunistické sociálně ekonomické formaci. Rozhodujícím počátkem a kvalitativním předělem tohoto přechodu je Velká říjnová socialistická revoluce, která také má zásadní význam pro stanovení dalších úkolů a funkcí historického materialismu. Nejaktuálnější úkoly, které v této souvislosti na pořad dne staví společenská realita, jsou potřeby budování rozvinutého socialismu, předznamenávající zrod komunistické civilizace. K tomu přistupuje problematika dialektické jednoty boje za socialismus a mír v současném světovém revolučním procesu a klíčové „globální“ problémy současného lidstva, jejichž důsledně humanistické a trvalé zvládnutí je možné jen na bázi organického spojení vymožeností moderní vědy a techniky s přednostmi komunistické sociálně ekonomické formace.

To jsou nebývale komplexní, vskutku planetární problémy, jejichž řešení — týkající se nejen svobody, ale přímo sebezáchovy lidského rodu — vyžaduje maximální aktivitu a maximální pochopení ze strany stále širších vrstev pracujícího lidu pod vedením dělnické třídy.

Historický materialismus se může rozvíjet v duchu odkazu klasiků marxismu-leninismu jedině tehdy, bude-li *filozofickými prostředky* osvětlovat naléhavé otázky doby a bude-li současně neustále *ostřit a zdokonalovat samy tyto prostředky a nástroje lidského poznání*.

Ctižádostí klasiků marxismu-leninismu nikdy nebylo spisovat vědecké spisy podle akademických hledisek tak, aby mohly být beze zbytku vřazeny do existující oficiální klasifikace věd. Chápali svůj úkol jako příspěvek k utváření teoretického vědomí mas o jejich reálných třídních zájmech a zápasech i o skutečných cestách k jejich všestranné emancipaci. Již na samém počátku formulování své vědecké ideologie dospěli Marx a Engels k poznatku, že k jejímu prosazení v dějinné praxi nestačí sám vědecký objev, protože nezbytnou podmínkou jeho realizace je, aby si tento teoretický objev osvojila společenská síla, dělnická třída, a přeměnila jej svou dějnotvornou činností v materiální sílu historického pokroku.

V nerozlučné spojitosti s těmito naléhavými zásadami revolučního hnutí rozpracovali Marx a Engels také principy svého materialistického pojetí dějin.

*) Tato stať je částí *Zprávy o situaci a některých aktuálních úkolech historického materialismu v ČSSR*, která byla projednána na zasedání vědeckého kolegia pro filozofii a sociologii ČSAV dne 26. listopadu 1982 za řízení předsedy kolegia člena korespondenta ČSAV L. Hrzala. Zpráva byla zpracována doc. dr. Jindřichem Filipcem, DrSc. s využitím připomínek a podkladových informací skupiny vědeckého kolegia ve složení: prof. dr. V. Brychnáč, CSc., doc. dr. O. Baudyš, CSc., dr. M. Formánek, CSc., prof. dr. L. Holata, CSc., prof. dr. J. Mužík, CSc., prof. dr. V. Seiler, DrSc., doc. dr. L. Sobotka, CSc., prof. dr. R. Šíma, DrSc., dr. M. Svoboda, CSc., doc. dr. L. Tomášek, DrSc., doc. dr. F. Zich, CSc. Vědecké kolegium přijalo předloženou analýzu po podnětné rozpravě s tím, že bude po zpracování připomínek publikována na stránkách odborných filozofických a sociologických časopisů v ČSSR jako východisko k rozvinutí diskuse. V širším rozsahu ji otiskne Filozofický časopis.

Na základě obdobné „společenské objednávky“, a to potřeb boje proti narodnickému pojetí dějin, napsal Plechanov svoji práci o úloze osobnosti a v bezprostřední souvislosti s nutností vyvrátit iluze o „nekapitalistickém“ vývoji Ruska k obščinnému socialismu zpracoval Lenin svoji studii *O vývoji kapitalismu v Rusku*.

Kritériem efektivnosti práce v oblasti historického materialismu tudíž je, jak přispívá:

1. k objasňování filozofických aspektů současných problémů výstavby socialismu a úkolů revolučního hnutí v současném třídně rozděleném světě;
2. k přípravě teoretických podkladů pro rozhodování stranických a státních orgánů a k řízení společenských procesů na všech jeho stupních;
3. k utváření vědecky založeného vědomí širokých lidových vrstev, k pochopení souvislosti mezi bytím a vědomím, rozvíjení třídně politické a pracovní aktivity a k zušlechťování potřeb a činností lidí ve směru ideálu všestranného rozvoje osobností všech členů společnosti;
4. k zdokonalování teoretické a kategoriální vybavenosti vlastního oboru a k účinnému zvyšování metodologické báze konkrétních věd, zejména věd společenských.

Bedlivější rozbor této vazby rozvoje marxisticko-leninské teorie a revoluční praxe ukazuje, že povaha toho či onoho historického úkolu (a praktické potřeby hnutí) předurčovala vývoj toho či onoho vědního oboru a speciální metodu rozboru, popřípadě určité nejvhodnější spojení disciplín a metod k jeho optimálnímu, adekvátnímu teoretickému uchopení. V souvislosti s určitými úkoly revolučního hnutí, které ovšem zasahuje celé delší období novodobých dějin, se také zformovalo jádro struktury marxismu sestávajícího z tří součástí: dialekticko- a historicko-materialistické filozofie, politické ekonomie a vědeckého socialismu či přesněji řečeno vědeckého komunismu. Zkušenosti ukazují, že s rozvojem reálného socialismu v ucelený systém rozvinuté socialistické společnosti vznikají v souvislosti s kvalitativně novými úkoly řízení celospolečenských procesů nové nároky na intenzivní rozvoj uvnitř disciplíny a některé diferenciační a integrační procesy (vyčleňování a přičleňování různých vědních oborů a disciplín), což je nezbytné pro stále uvědomělejší tvorbu dějinného procesu a vědecky založené utváření i sebeutváření nového člověka. Tento proces se již rozvíjí na vlastní bázi socialistické společnosti.

Objektivní potřeba a povaha soudobého socialismu je jednou z okolností, která dodává diskusím rozvíjejícím obor, zpřesňujícím jeho předmět a metodu nejen naléhavý poznávací, ale i prakticko-politický význam. I když jsou známy případy scholastického vedení diskusí o předmětu a metodě historického materialismu, nelze z tohoto známého negativního jevu vyvozovat paušálně odmítavé stanovisko k upřesňování předmětu a metody historického materialismu vůbec.

Diskuse, upřesňující čas od času předmět oboru, jsou výsledkem jeho rozvoje, nikoli známkou slabosti. Na tuto okolnost ukázal ostatně již ve starší československé diskusi o historickém materialismu L. Hrzal: „Na tvrzení, že diskuse o předmětu a metodě historického materialismu jsou neúčinné, je jenom část pravdy. Je zde nebezpečí, že by se diskuse mohly stát scholastickými, kdyby se jen akademicky debatovalo. Diskuse musí vést současně k tomu, abychom své názory a stanoviska ověřovali praxí, tj. abychom na řešení konkrétních problémů dokazovali pravdivost a správnost našich názorů. Jakmile však přistupujeme k určité, konkrétní problematice v oblasti historického materialismu, činíme tak již s určitým názorem na předmět a metodu historického materialismu. Proto nelze odtrhovat jedno od druhého. Je třeba současně praco-

vat na studiích syntetické povahy, zkoumat nejobecnější otázky předmětu a metody, ale také nelze čekat, až bude zcela vyjasněna problematika předmětu“ [Hrzal 1958].

Jednoznačně se prokazuje těsná souvislost mezi pojetím předmětu a systémem kategorií a zákonů, úrovní rozvinutosti logiky oboru.

Sovětští filozofové důsledněji a konkrétněji spojují *zkoumání mezipředmětových vazeb* historického materialismu s analýzou vnitřní problematiky historického materialismu.

V Československu je zřejmá slabina v zaostávání práce na teoreticko-metodologických základech historického materialismu a v nedostatečném rozvíjení jeho vztahu ke konkrétním společenským, přírodním a technickým vědám.

Řešení tohoto úkolu předpokládá také dělné pochopení jednoty všech součástí marxismu-leninismu při výzkumu výstavby rozvinutého socialismu. Otázky předmětu, teorie, metody a systému historického materialismu je tudíž nutno daleko důsledněji než dosud rozpracovávat ve spojitosti s otázkami vědeckého komunismu, politické ekonomie a ovšem také marxistické sociologie, historiografie apod.

Nové úkoly vědeckého plánování a řízení společenského rozvoje, jejich celospolečenský (systémový, komplexní) charakter, si vynucuje i intenzivní vnitřní vývoj všech vědních oborů, včetně nových disciplín, jejich efektivní, tj. přiměřenou institucionalizaci a relativně samostatné badatelské úsilí. Vyžaduje jejich všestrannou spolupráci.

Objektivní společenská potřeba vedla k vyčlenění marxisticko-leninské sociologie (včetně jejích četných úsekových disciplín) a podněcuje krystalizační tendenci směřujících k ustavení nových odvětví pokrývajících např. oblast vědy, kultury, hromadných sdělovacích prostředků apod.

Nová úroveň diferenciací a integrace ve vědě v podmínkách budování rozvinuté socialistické společnosti nevede fatálně k jakémusi „ochuzení“, či dokonce „ohrožení“ historického materialismu. Jde vlastně — v souladu se společenskými potřebami — o jeden z projevů uskutečňování filozofie ve smyslu předpovědi klasiků. Intenzivnější rozvoj poznání v dalších oblastech znamená zpětné obohacení historického materialismu, jež přináší podněty k novým syntézám. Předpokladem tohoto poznávacího efektu je ovšem zachování relativní svébytnosti a tvořivý rozvoj samotného historického materialismu.

Plně pokrytí rozmanité stránky společenské skutečnosti a vystihnout současně hlubinné podstatné procesy znamená mimo jiné stanovit co nej přesnější hranice mezi jednotlivými vědními obory a nejen formálně, ale fakticky, účinně rozvíjet proces integrace poznatků, vytvářet fundované syntézy, jež jsou bez účasti filozofie nemyslitelné.

Na potřebě stanovit jasné meze oborů nic nemění fakt, že sama skutečnost nezná nějaké metafyzické hranice. Existují ovšem relativní, leč nicméně dostatečně určité hranice, jež oddělují předměty, jevy a procesy podle objektivní odlišnosti jejich kvality, podstaty, projevující se nutnými, obecnými, opakujícími se vlastnostmi. Vzhledem k těmto relativním hranicím celých souborů předmětů, jevů a procesů je i na úrovni klasifikace věd nejprve nutno tyto hranice vymezit. Každá nepřesnost ve vymezení předmětů jednotlivých společenskovědních oborů tak zakládá v zárodku mimo jiné vznik mezer a výpadků v celkovém souhrnu zorných úhlů skládajících komplexní syntetický pohled vědy na skutečnost.

Jak ukazují výsledky sovětské diskuse, jde dnes již nejen o přebírání teoretických a metodologických poznatků jiných věd, ale o nový náročný interdisciplinární úkol týkající se *sladění metodologie výzkumů*. Každá věda vychází z určitých předpokladů a abstrakcí. Má vnitřní logiku, charakteristické spo-

jení kategorií, pojmový aparát, systém zobecnění a argumentace, které odrážejí různé řezy a složky mnohostranného života.

Sít zásadních vazeb historického materialismu s konkrétními vědami je u nás rozprostřena velmi nerovnoměrně. Až na řídce výjimky chybí systematické spojování práce v této oblasti s politickou ekonomikou a mimořádně slabé je tu i vzájemné pouto s historickou vědou. A přece právě tyto dvě vědy jsou pro vypracování uceleného marxisticko-leninského pohledu na skutečnost fundamentální. Zcela speciální význam pak má historiografie a politická ekonomie právě pro *historický materialismus*, tj. pro *materialistické pojetí dějin*. Je věcí našich historiků a politických ekonomů, aby posoudili, jak a nakolik usilují *ze své strany* o navázání a rozvinutí této životadárné vazby. Pokud jde o pracovníky v oblasti historického materialismu, nutno bohužel konstatovat, že monografie či studie na toto bytostné téma (včetně doktorských a kandidátských prací) jsou řídkou výjimkou.

Poněkud jasnější obraz se vytvořil na pomezí filozofie a vědeckého komunismu. Podobně jako v oblasti vztahu filozofie — vědecký komunismus, podařilo se vyjasnit do značné míry i *vztah historický materialismus — sociologie*. Ustálila se představa o sociologii jakožto hraniční disciplíně mezi historickým materialismem a ostatními společenskými vědami, která ovšem na rozdíl od historického materialismu zkoumá sociální procesy a činnosti lidí v rámci konkrétních historicky vymezených společenských formací (Kelle, Kovalzon). Shodujeme se také v podstatě s charakteristikou, že marxisticko-leninská sociologie, jejímž teoretickým základem je historický materialismus, není totožná s filozofií, ale je s ní organicky spjatá (Jovčuk, Charčev, Jadov). To, že v některých základních otázkách vztahu historického materialismu a sociologie je vcelku jasno, neznamena, že — jak správně zdůrazňuje akademik Sirácky — velmi mnohé nezůstává předmětem diskusí. Nikoli bez problémů je i dosti obecně přijímaná definice sociologie jakožto nefilozofické disciplíny. Tato definice má určitou slabinu v tom, že vlastně mlčky přechází jednotný a obecný filozofický základ veškeré marxisticko-leninské společenské vědy jako celku i všech jejích konkrétních oborů. Kromě toho je uvedené vymezení převážně negativní. Chce-li se jím vyjádřit, že marxistická sociologie není filozofií, pak to platí o všech ostatních společenskovědních oborech, které rovněž nejsou filozofií. Jelikož však marxisticko-leninská filozofie je metodologickým základem všech věd, aniž by pro jejich definování stačila označení „nefilozofický“, zdá se, že také výše uvedená definice sociologie jako nefilozofické disciplíny nevyhovuje některým základním požadavkům kladeným na vědeckou definici.

Důraz na velmi striktní vymezení předmětu historického materialismu např. vůči marxistické sociologii, vědeckému komunismu, či jednotlivým společenským vědám) neznamená, že jednotliví pracovníci v oboru historického materialismu nemohou ve svých výzkumech spojovat tento filozofický přístup převážně s některou konkrétní vědou, či dokonce s několika vědami. Pro řešení některých problémů je takovýto postup dokonce nezbytný. Kromě toho se i zde potvrzuje — co je dobře známo odjinud — že totiž právě na styku různých vědních disciplín se často vyjevují ty nejpodnětější vědecké otázky i nadějně cesty jejich řešení. Toto řešení ožehavých problémů společenské teorie a praxe výstavby rozvinutého socialismu, které přesahuje striktně pojaté meze jednotlivých vědních disciplín, napomáhá nepřímou, ale nikoli bezvýznamně, při dodržení odpovídajících metodologicko-teoretických postupů, také k identifikaci a zpřesňování filozofických hledisek. I když takové práce nemohou ve všech případech být zařazeny beze zbytku do striktně vymezeného „registru“, posouvají poznání vcelku a přispívají i k ujasňování filo-

zofických otázek, k ujasňování teorie a metody materialistického pojetí dějin. Jde u nás především o velmi různorodé monografie takových autorů, jako jsou Adam, Bauch, Baudyš, Berka, Brožík, Brychnáč, Cíger, Černík, Duda, Filo, Filipcová, Filipec, Grulich, D. Hajko, Halečka, Holata, Houška, F. Hronský, Hrzal, Hrůza, Huláková, Charvát, Kohout, Kuklínková, Kutta, Loukotka, Matouš, Mužík, Netopilík, Popelová, Richta, Ruml, Rychtařík, Seiler, J. Suchý, Šolcová, Tomášek, Vajda, Zelený, Zvara a další. Všechny tyto práce potvrzují zkušenost, že nejen rozpracovávání teoreticko-metodologických principů přispívá k postupu poznání od povrchu konkrétních jevů k jejich podstatě (či k podstatám různých řádů), ale také naopak: toto odkrývání podstaty konkrétních jevů může obohacovat kategoriální a metodologické instrumentarium vědy vůbec a historického materialismu zvláště.

Při dodržení metodologické čistoty nejde o jakýsi nežádoucí „výlet“ filozofů do konkrétní vědy. Poznávací efekt takového kombinovaného, syntetizujícího přístupu k určitému problému ze strany konkrétního vědeckého pracovníka (či konkrétního vědeckého kolektivu) tudíž nejen nevylučuje, ale naopak nevyhnutelně předpokládá velmi přesné vymezení předmětů a metod použitých vědních disciplín. Možno konstatovat, že vztah mezi přesností předběžného vymezení oborů a poznávacím efektem syntetické výzkumné procedury je přímo úměrný.

Metodologická funkce historického materialismu se zvláště výrazně projevuje při řešení *víceoborových témat*. Její naplnění a znásobení předpokládá aplikaci této metody v jednotě všech součástí marxismu-leninismu. To se projevuje jak ve vztahu historického materialismu ke společenským, tak přírodním i technickým vědám. Typickým příkladem plodnosti a nezbytnosti důsledného uplatňování historicko-materialistické metody je výzkum problematiky vědeckotechnické revoluce. Na jejím řešení byl v československé vědě vykonán značný kus dobré práce, která přinesla nesporné pozitivní výsledky. Současně ovšem jak známo vyjevila některá bílá místa týkající se také rozpracování historicko-materialistických kategorií a přístupů. Překonávání těchto nedostatků je normálním, zákonitým jevem provázejícím veškeré vědecké poznání. Významnými stupni tohoto procesu u nás jsou zejména československo-sovětské práce *Člověk—věda—technika* a *Věda a socialismus*, které se setkaly s kladným oceněním jak v ČSSR, tak v dalších socialistických zemích. Tyto práce také naznačují, že řešení konkrétních společenských jevů, jako je například vědeckotechnická revoluce, nejen že předpokládají uplatnění historicko-materialistické teorie a metody, avšak také naopak svým přínosem aktivně napomáhají při rozvíjení tohoto teoreticko-metodologického základu.

Pod zorným úhlem Vědeckého kolegia pro filozofii a sociologii ČSAV nutno mít na paměti celý komplex marxisticko-leninské filozofie a všechny její *vazby k ostatním vědám o člověku i ke skutečnosti jako celku*. V tomto rámci otázky vědeckotechnické revoluce představují jedno z fundamentálních všepromikávajících témat, jež ovšem má ve filozofii své místo vedle témat a vazeb dalších. To se týká například problematiky sociálně třídní struktury, životního způsobu, sociálního plánování a prognózování, vedoucí úlohy dělnické třídy, utváření vědomí a jednání socialistického člověka a jeho vztahu ke kolektivu i řady jiných témat, kde bylo v Československu dosaženo některých dobrých, mezinárodně srovnatelných výsledků, jež však především rozevírají mnohé nové nezodpovězené otázky a cesty jejich řešení. Správným směrem také byly rozvinuty první zárodky ohnovené práce na poli marxisticko-leninské etiky (viz příslušný materiál Vědeckého kolegia pro filozofii a sociologii ČSAV). Tím, že do zorného pole základního výzkumu ve filozofii se dostávají opět otázky zápasu o novou *mravnost*, byly nesporně pootevřeny ces-

ty k rozšíření dosahu práce i společenské odpovědnosti filozofů při utváření osobnosti socialistického člověka. Dále bude třeba věnovat opět pozornost otázkám vazeb mezi historickým materialismem a estetikou, resp. celým oborem uměnovědy, která má své výrazné místo v dějinách české a slovenské filozofie. Zvlášť naléhavý je mezioborový výzkum povahy a funkce umění budovaný na principech historického materialismu v současných podmínkách budování rozvinutého socialismu, kdy jeho výsledky mohou významně napomoci v procesu utváření socialistického vědomí a jednání, v zápase strany o mysl a srdce lidí. Vedle pravdy a nové mravnosti také kategorie *krásy* nemůže v tomto boji za všestranný rozvoj všech členů společnosti zůstat mimo pozornost naší filozofie.

Podobně je tomu s vazbami mezi filozofií a dalšími společenskými vědami, v nichž historický materialismus může sehrát velmi podnětnou roli.

Klíčové místo v tomto interdisciplinárním usilování má výzkum politických procesů a jejich zákonitostí v souvislosti s prudkým vzrůstem významu politických činností v procesu přeměny světa a budování rozvinutého socialismu. Zatím je tento výzkum značně torzovitý, přžívá v něm orientace na formy a jejich popis, málo je analyzován samotný živý politický proces, soustava politických vztahů.

Poněkud větší pozornost je věnována otázkám řízení a programování. Není však vždy důsledně sledována souvislost sociálního a politického řízení a programování. V prognózách citelně chybí prognóza politických procesů. Malá pozornost je věnována sbližování a rozkvětu socialistických národů. V souvislosti s rozvojem vědeckého komunismu bude třeba prohloubit spolupráci s historickým materialismem na výzkumu styčných problémů vztahu filozofie a politiky při budování rozvinutého socialismu.

Pokud jde bezprostředně o vztah práce na úseku historického materialismu k problematice státu, revoluce a dalších otázek týkajících se politického systému, nutno bohužel konstatovat, že tato práce nejen zaostává za společenskými potřebami, ale stagnuje i ve srovnání s dávnou minulostí a s tradicí marxisticko-leninské filozofie v ČSSR. Právě otázkám přechodu od kapitalismu k socialismu, problematice obecného, zvláštního a jedinečného v uskutečňování socialistické revoluce, otázkám diktatury proletariátu a jejích historických proměn byla u nás v minulosti i na úseku historického materialismu věnována značná pozornost. Teze, že tyto otázky lze v podstatě přenechat vědeckým institucím zabývajícím se teorií státu a práva, dějinami KSČ či vědeckým komunismem, nemůže obstát, protože ke škodě věci přehlíží nezastupitelnost historickomaterialistického, tj. filozofického přístupu k této ústřední otázce marxismu-leninismu. Tento přístup ke kategorii státu a revoluce — v teoretickém i akčním plánu — patřil vždy k jádru teoretického úsilí klasiků marxismu-leninismu. Jeho význam je i dnes svrchovaně aktuální: je bytostnou součástí socialistického humanismu, osmysluje v jeho duchu na každé etapě vývoje jak dějinný směr a cíle fungování socialistického politického systému, tak speciální kategorie a metodiku jeho historické, právní, sociologické a veškeré další konkrétní vědecké analýzy. Kromě toho intenzivnější pěstování historickomaterialistického přístupu k těmto otázkám v Československu by mohlo přispět k dokreslení značného tvůrčího přínosu KSČ na cestě uplatnění mezinárodně závazných leninských principů v našich konkrétních podmínkách. To se týká jak teoretických otázek přechodu od kapitalismu k socialismu, tak současné problematiky budování rozvinutého socialismu. Také význam vyplnění této mezery pro boj s tzv. eurokomunismem je více než zřejmý.

Historický materialismus není však jen metodologickou základnou společenských věd, ale má — i když v jiné rovině — svůj závažný význam i pro

vědy přírodní a technické. Poskytuje pracovníkům těchto oborů vědeckou základnu pro pochopení a ovlivnění procesu realizace vědeckých objevů ve společenské a koneckonců výrobní praxi. Studium výsledků přírodních a technických věd ovšem poskytuje současně jak informaci o přírodě, tak také informaci o člověku a společnosti v té které konkrétně historické fázi jejich vývoje. Proto Marx a Lenin považovali studium dějin přírodovědy, techniky a průmyslu za organickou součást dějin lidstva. Bez této informační dimenze je také další rozvoj historického materialismu nemožný. Zkušenost ze společenské a koneckonců výrobní praxe však také potvrzuje, že pro představitele přírodních a technických věd má značný význam vědecké pochopení historiko-společenské zakotvenosti jejich vědecké práce. Znalost ekonomických, politických a všech dalších sociálních souvislostí a zákonitostí je důležitou podmínkou maximálně uvědomělého překonávání mnohotvárných bariér, které u nás stojí v cestě pronikání vědeckých a technických objevů do vědomí pracujících a zejména do materiální praxe. Také v této souvislosti je *metodologická, světonázorová* a — jak by se dalo říci slovy K. Marxe — přímo *prakticky převratná funkce historického materialismu* pro naše přírodovědce a techniky součástí optimálního plnění jejich úlohy při budování rozvinuté socialistické společnosti.

Pěstovat vzájemné styky mezi historickým materialismem na straně jedné a přírodními a technickými vědami na straně druhé znamená pro vědecké pracovníky v oblasti historického materialismu především seznamovat se s těmi jejich nejnovějšími objevy (včetně objevů lékařských věd), které mají zásadní význam pro utváření lidského vědomí a jednání (společenského i individuálního). Máme zde na mysli poznatky o utváření člověka a lidské společnosti ve smyslu fylogenetickém a ontogenetickém.

Setkání filozofů s přírodovědci a techniky potvrzují, že z jejich spolupráce může vzejít nejen řada cenných syntéz osvětlujících proces antropogeneze a sociogeneze, avšak že objasnění těchto genetických procesů také může přinést podnětné poznatky pro odkrývání dalších, hlubších vrstev historicky se proměňující podstaty člověka a struktury osobnosti, pro zodpovězení otázky jejího „zdokonalování“, zastupitelnosti či nezastupitelnosti některých lidských činností, pojetí „všestrannosti“ v rozvoji osobnosti atd. To vše jsou ovšem právě centrální otázky historického materialismu a vlastně marxisticko-leninské filozofie vůbec. Pozitivní odpovědi na tyto otázky jsou také nejpádnejším argumentem proti různým podobám redukcionismu i spiritualismu, s nimiž se setkáváme jak v naší odborné literatuře, tak ve vulgární podobě různých pověr a předsudků každodenního života.

Velká pozornost byla v různých diskusích o předmětu historického materialismu věnována shodám a rozdílům mezi povahou přírodních a společenských věd. I když ve veřejnosti — a budiž připomenuto, že také v části vědecké veřejnosti — existují ještě v těchto otázkách některé nejasnosti, přece jen se tu leccos změnilo k lepšímu. *Uplatnění matematických metod* v sociologii, politické ekonomii, využívání výpočetní techniky v archeologii, lingvistice a estetice, právě tak jako aplikace metody modelování, simulace, algoritmizace společenských procesů atd., to vše postupně alespoň do určité míry přispělo k oslabení tendence ke striktnímu dělení věd na exaktní přírodovědu a jakousi společenskovědní „beletristiku“ či „poezii“. Také dnes se můžeme setkat s tímto přístupem odmítajícím někdy vůbec verbální vyjadřování ve vědě jako zásadně nepřesné. Za kritérium vědeckosti se tu označuje například matematizace. Základem tohoto pojetí je pozitivismus vedoucí mimo jiné k fetišizaci kvantitativních stránek skutečnosti a k postupnému vyloučení zřetelů kvalitativních. Ve společenských vědách to znamená potlačení *kategorii obsahu*,

smyslu a významu, které jsou právě pro postižení specifiky lidské činnosti a kvalitativní odlišnosti sociálně ekonomických formací rozhodující. Není bez zajímavosti, že na módní kult matematizace reagoval na nedávném světovém sociologickém kongresu v Mexiku bývalý předseda Světové sociologické asociace Himmelstrand koncepcí požadující spojení matematických metod s historickým materialismem! Není také sporu o tom, že naše společenská věda musí účinněji používat matematických metod a moderní výpočetní techniky vůbec. Zásadní metodologické podněty jsou ostatně v tomto směru dány v pracích Marxe, Engelse i Lenina, kteří v teorii i ve vlastní výzkumné práci vytyčili možnosti i meze matematiky ve společenskovědním poznání.

Aplikace matematiky však nepředstavuje ani signum vědeckosti ani rozhodující kritérium exaktnosti. Vždyť dokonce samo pojetí matematiky a principy matematizace jsou zvláště v posledním období předmětem střetu zásadně protikladných filozofických škol, v nichž jde o otázku vědeckého zdůvodnění samých filozofických základů i gnozeologicko-ontologických předpokladů matematiky. Pokud jde o společenské vědy, znamená vpravdě koperníkánský převrat nikoli matematizace, ale Marxův objev materialistického pojetí dějin.

Bytosným principem jeho rozvoje musí být dialektické, tedy také vzájemné *spojení filozofie s politikou komunistické strany*. V souvislosti s teoretickým zkoumáním žhavých problémů společenské praxe se také otevírají plodné cesty řešení naléhavých metodologických otázek. Dialektika věci je ovšem taková, že hlubší poznávání aktuálních problémů praxe si vyžaduje stále adekvátnější a přesnější metodologický aparát, a naopak zdokonalování a zpřesňování metodologického aparátu je možné jen v těsném spojení s výzkumem „metody“ reálného pohybu objektivní reality jakož i metody její praktické přeměny lidmi.

Vstup historického materialismu do badatelského pole kterékoli konkrétní vědy si vyžaduje určité zprostředkování odpovídající její specifické materii a předmětu jejího zájmu. V tomto zprostředkování fungují proto zcela zákonitě speciální metody jednotlivých věd, bez nichž nelze odkrýt, *jak* se obecně projevuje ve zvláštním a jedinečném. Svérázným problémem je tu ovšem *sociologie*. Nikoli proto, že by zde nebyla na místě speciální metoda. Také sociologie jako kterákoli jiná společenská věda zkoumá svůj objekt tak, že metodologické principy historického materialismu prozařují skutečnost prizmatem speciální sociologické metody. Máme zde dokonce co činit s řadou metod adaptovaných k specifické problematice jednotlivých úsekových sociologií. Klade se jenom otázka, zda kromě této speciální metody (resp. velmi si blízkých metod) má v sociologii své místo ještě nějaká obecná sociologie *vedle* historického materialismu. Je mimo rámec možností této analýzy, aby na tuto otázku dala vyčerpávající odpověď.

Sama definice marxistické filozofie jakožto vědy o nejobecnějších zákonech přírody, *společnosti* a lidského myšlení v sobě bezprostředně zahrnuje rozšíření platnosti materialistické dialektiky na pohyb společnosti. Dialektický a historický materialismus, materialistická dialektika a materialistické pojetí dějin jsou organické součásti jednotného systému marxisticko-leninské filozofie. Věci si nelze představovat tak, že nejprve vznikl dialektický materialismus, který by byl teprve poté aplikován na lidskou společnost. Rekonstrukce vzniku marxistické filozofie dokazuje, že objektivní potřeby třídního boje vedly Marxe a Engelse k přechodu od revolučního demokratismu k vědeckému komunismu, což bylo nerozlučně spjato s formulací principů dialektického a historického materialismu. Tak jako tehdy, platí i dnes, že nejen „historický materialismus je nemyslitelný bez dialektického, ale ani dialektický materialismus není možný bez historického“ (Glezerman).

Toto těsné vnitřní sepětí dialektického a historického materialismu ovšem neznamená, že historický materialismus se beze zbytku kryje s dialektickým materialismem, že nemá svůj specifický předmět a obsah.

V sovětské diskusi bylo poukázáno na to, že je nepřijatelná zjednodušující představa, která se objevuje i u nás, že historický materialismus má jakoby dvojitý obsah, filozofický a nefilozofický (sociologický) a také dvě řady kategorií (kritizovány byly pokusy takové kategorie striktně oddělit). Takové pojetí vede nutně k podceňování filozofického aspektu historického materialismu.

Ve skutečnosti nejde o dvě metafyzicky odtržené části, ale o dva aspekty: sociálně filozofický, zahrnující materialistické řešení základní filozofické otázky v životě společnosti, a obecně sociologický, všímající si celého komplexu společenského pohybu. Někdy je navrhováno včlenění dalšího aspektu, humanitního, tj. dějin lidí jako historie jejich individuálního rozvoje.

Ve filozofii je velmi závažným úkolem intenzivněji zkoumat proces vývoje, formovat teorii vývoje, směru, výsledku, mechanismů a kritérií vývoje ve společnosti. Znamená to prozkoumat strukturu formací z hlediska obecných dialektických zákonitostí. Jak zjišťují sovětsí filozofové, je nutné respektovat jednotu mezi typem sociálního uspořádání, organizace života lidské společnosti a kvalitativně svérázným konkrétním stupněm či jevovou podobou jejího rozvoje.

Pro *pochopení úlohy společenského subjektu*, která s rozvojem socialismu jak známo vzrůstá, má zásadní význam rozpracovávání odpovědi na základní filozofickou otázku v těchto nových společenských podmínkách. Vztah člověka k zákonitostem pohybu přírody se v některých směrech shoduje, ale v některých liší od jeho vztahu ke společenským zákonitostem. Rozdíl souvisí mimo jiné se známou dvojakostí role člověka ve vztahu k dějinám, kdy vystupuje současně jako autor i jako herec dějinného dramatu. Kvalita zákonitostí společenského pohybu je však dána právě tím, že jsou to zákony *společenské*, tj. *lidské činnosti*, jejímž prostřednictvím se realizují, reprodukují a proměňují. Mezi objektivní společenskou zákonitostí či společenskými vztahy na straně jedné a více či méně uvědomělou činností lidí na straně druhé existuje dialektická jednotka. Je však třeba důsledně respektovat, že jsou to *objektivní* společenské zákonitosti a vztahy, které určují sociální konkrétnost a směr činnosti lidí v dějinách i charakter výsledků této činnosti. Analýza společenských vztahů je klíčem k pochopení historicky se vyvíjející sociální podstaty člověka a jeho činnosti. Současně s tím tu však je revoluční praxe společenského subjektu, ideje, lidská aktivita. Dějiny neexistují mimo činnost lidí, mimo společenskou praxi a naopak.

Důraz na *činnostní* východisko, který zazněl v nedávných sovětských diskusích o historickém materialismu souvisí s Marxovým pojetím lidské činnosti jako způsobu existence člověka: „Jaká je životní činnost individuí, taková jsou ona sama.“ Díky činnosti je společnost nejen společenským pohybem, ale také předmětným bytím. Proto činnostní východisko odpovídá principu materialistického monismu a postihuje dialektickou jednotu objektivního a subjektivního v tvorbě dějin lidmi. Složitým a teprve náznakově řešeným problémem je v této souvislosti otázka vztahu mezi duchovní produkcí a společenským bytím v hranicích a za hranicemi odpovědi na základní filozofickou otázku.

Značný dluh máme v oblasti historického materialismu na poli *rozpracovávání dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů*. Docházelo tu u nás i jinde k výkyvům, které sice měly své konkrétně historické podmínky, avšak ty je mohou pouze vysvětlit, leč nikoli ospravedlnit. Principy materialistického pojetí dějin nutno totiž uplatňovat také na sám vývoj marxismu i na samu výstavbu socialismu, kde přes rostoucí úlohu subjektivního faktoru nadále, i když

v kvalitativně novém kontextu, společenské bytí určuje společenské vědomí. Zmíněné výkyvy se například v bezprostředně poválečném období projevily v jednostranné víře, že nové výrobní a vlastně již samy socialistické vlastnické vztahy automaticky zrodí socialistického člověka a s ním veskrze nový způsob života, a to vše hned v celospolečenském měřítku. Výrazem druhé krajnosti bylo v naší společenské vědě později takové slovní a spíše technicistní vzývání faktorů výrobních sil, které ovšem nemohlo účinně napomáhat při urychlování vědeckotechnického rozvoje v praxi.

V současné době v Československu trvá poměrně zaostávání v historicko-materialistickém rozpracovávání problematiky výrobních vztahů. Přežívá porůznu například povrchní pojetí vlastnictví, které nerespektuje a neanalyzuje celou strategii a taktiku dynamizace výrobních vztahů ve směru dalšího rozvoje komunistické sociálně ekonomické formace. To je ovšem jen jedna ze slabín teoretického výzkumu na tomto poli. Je proto třeba ocenit nedávno vydané monografické číslo Filozofického časopisu, kde se této problematiky ujali někteří naši filozofové.

Rozvoj historického materialismu umožňuje nalézt dialektickou syntézu v praktickém řešení vztahu mezi výrobními silami a společenskými poměry socialistické společnosti, což ovšem předpokládá soustavné tvůrčí rozpracovávání teze o růstu úlohy a konkrétních determinacích subjektivního činitele. Právě v těchto souvislostech plasticky vystupuje do popředí naléhavá myšlenka XVI. sjezdu KSČ: „Určujícím činitelem intenzifikace a nejmocnějším zdrojem růstu produktivity společenské práce je věda a technický pokrok. Uskutečňování vědeckotechnického rozvoje je vpravdě revoluční úkol celé naší společnosti“ [XVI. sjezd 1981 : 26]. Usnesení komunistické strany také ukazují praktickou cestu realizace této myšlenky, která konkretizuje a rozvíjí Marxův poznatek, že idea se může stát materiální silou jen tehdy, když si ji osvojí masy, když ji vezmou za svoji věc. To také mimo jiné vyžaduje od společenskovědních pracovníků uvedení procesu vědeckotechnického pokroku do širších kontextů socialistické revoluce v národních i mezinárodních souvislostech a posílení jeho historické podmíněnosti danou etapou vývoje komunistické sociálně ekonomické formace v současném třídně rozděleném světě. Hlubší objasňování těchto problémů se nemůže obejít bez soustavného tvůrčího, tj. se životem spjatého rozpracovávání historickomaterialistických přístupů k otázkám rozvinutého socialismu, jeho obecných, zvláštních a jedinečných rysů, k problematice socialistického státu a revoluce v celistvosti pohybu reálného socialismu (v rovině politické, sociálně ekonomické, výrobní, vědeckotechnické, kulturní atd.), k otázce dialektiky prostředků a cílů na cestě ke komunismu.

Zásadní význam pro hlubší pochopení této cesty od dneška k bližším i vzdálenějším zítřkům má *kategorie zprostředkování* v procesu praktického uskutečňování vědeckých objevů a idejí v dějinách lidstva. Jde na první pohled o abstraktní filozofickou problematiku, která však — je-li rozvíjena v leninském duchu — může leccos objasnit z hlediska potřeb praxe budování rozvinutého socialismu. Kategorie zprostředkování se totiž týká dialektiky prostředku a cíle, procesu realizace ideálních projektů v zákonitě časové *posloupnosti* a *rozporuplnosti*, která se pochopitelně vyjevuje také v podmínkách socialismu.

V každodenním životě tyto rozpory na vlastní kůži zaznamenáváme, ale v teorii jsme je po léta obcházel, což také do jisté míry podvazovalo jejich řešení. Pštroší postoj k rozporům za socialismu ovšem znamená přistupovat k nim nakonec jako k začarovanému kruhu, proti němuž všichni horlí, ale kdekdo říká, že se s ním nedá nic dělat. To ovšem může postupně vést k tomu.

že původně neantagonistické rozpory se mohou vyhrotit tak, jak na to upozornil ve stati *Dialektika společenského života* akademik P. N. Fedosejev [Fedosejev 1981].

Rozpor obsažený například v kategorii zprostředkování spočívá již v tom, že člověk, chce-li dosáhnout určitého cíle, musí nejprve sáhnout k prostředkům, které právě samy o sobě ještě tímto cílem nejsou. Na to často naráží pseudoradikální netrpělivost, která si žádá nemožné, totiž dosažení cíle bez prostředků. Uvedený metodologický a bytostně dialektický princip obsahuje některé důležité rozpory, jejichž řešení ve vztahu k úkolům budování rozvinutého socialismu jakožto nižší fáze komunistické sociálně ekonomické formace naznačil již K. Marx v *Kritice Gothažského programu*.

Nemáme zde co činit se schématem, v němž by prostředek a cíl byly metafyzicky odtrženy a jedno prostě následovalo po druhém. Jde o dialektické prolínání jednoho druhým, kde zprostředkování cílů představuje jednotu protikladů. Zásadní význam tu má i kategorie sociálního času a konkrétní historické podmíněnosti všech rozporů, z nichž každý rozevírá řadu palčivých teoretických a praktických problémů. Tak například za zády mechanismů podněcujících pracovní iniciativu mas působí u nás některé anti-mechanismy, které tvrdošíjně reprodukuji rovnostářství a navíc dokonce známé přerozdělování národního důchodu směřující k nežádoucí a protisociální diferenciaci, tj. k takovému obohacování některých skupin a jednotlivců, které je v rozporu se socialismem. Abstraktní deklamování oprávněného hesla požadujícího všestranný harmonický rozvoj všech členů společnosti bez ohledu na rozporuplnost cesty k tomuto cíli rovněž nepřispívá k překonávání některých projevů rozvolněného fungování socialistické dělby práce a k překonávání negativních jevů v oblasti pracovní kázně atd. Také cesta přeměny práce ve svobodnou tvůrčí činnost s sebou nese rozporuplné zprostředkující fáze. Výzkumy a praxe potvrzují, že to není cesta přiměřená, ale že vede přes relativně dlouhodobé etapy komplexní mechanizace a dílčí automatizace s velmi protikladnými kvalifikačními a jinými důsledky. Tyto důsledky a průvodní jevy se dotýkají celé řady generací a tím pochopitelně též společnosti jako celku. Podobně je tomu s chápáním nezbytných zprostředkujících článků vedoucích perspektivně k odumírání státu. Jde samozřejmě o nový, socialistický typ státu, jenž je silný především uvědomělostí mas a jejich aktivitou při řízení společenských procesů. Tuto jeho sílu proto podvazují jak administrativně byrokratické či technokratické metody řízení, tak tažení proti jakémusi „nutnostářskému“ modelu socialismu, proti internacionální platnosti leninských principů demokratického centralismu. Ve světle všech těchto skutečností nabývá na mimořádné aktuálnosti hluboce dialektická myšlenka generálního tajemníka ÚV KSSS soudruha J. V. Andropova: „Chceme-li rozšiřovat demokracii, musíme upevňovat stát“ [Andropov 1981]. Tento důležitý moment je třeba obzvláště připomenout v současné zostřující se mezinárodně-politické situaci, a to také u nás, kde ve vědomí některých lidí dosud působí buržoazně-liberální iluze. Jsou jedním z mnoha projevů nepochopení zákonitostí reálného socialismu a výrazem idealistického pojetí dějin, které vždy znovu proti sobě staví „krásné cíle“ a nezbytné prostředky jejich dosahování, označované šmahem za znesvěcení „čistých idej“.

K otevřeným otázkám ve vědě vůbec a ve společenské vědě a filozofii zvláště, patří *vztahy teorie a empirie*, jakož i vztah teoretického a historického. I když k těmto problémům bylo jinde i u nás leccos podnětného řečeno, přece jen panuje nadále řada nejasností.

Pokud jde o vztah teorie a empirie, je obecně uznáváno, že jde o vztah dialektický, ale cesta od tohoto mnohdy spíše deklarativního vyhlášení k organic-

kému propojení teorie s empirickými fakty ve vlastních projektech, provádění a interpretaci sociálních výzkumů je dosti živelná. Jde ovšem o úkol dialektické syntézy teorie a empirie, který zatím v plném rozsahu nebyl nikde uspokojivě vyřešen a je jako takový prezentován na všech světových vědeckých fórech. Jsou tu ovšem náznaky jeho řešení například v některých nejlepších sovětských, československých i dalších pracích, jimž musíme věnovat prvořadou pozornost. Anž bychom tedy chtěli tento problém dramatizovat, nutno přece jen při projednávání zprávy o *historickém materialismu* konstatovat, že tu nelze vystačit s nářkem nad nesporně existujícími pozitivistickými tendencemi v našem sociologickém výzkumnictví. Pokud se zamýšlíme nad svými úkoly z pozic historického materialismu, pak je daleko spíš třeba postavit si některé otázky týkající se bílých míst, která na tomto poli musíme vyplnit, aby bylo možno účinněji překonávat různé podoby empirismu, fetišizace ankety, fenomenologie, pragmatismu, sociologického „účetnictví“ apod. Jak rozvinout teoretické aktivity na rozpracování kategorií historického materialismu tak, aby mohly lépe než dosud sloužit při jejich operacionalizaci pro potřeby sociologických výzkumů? Jak vyplnit mezeru mezi příliš obecnými úvahami z oblasti historického materialismu a mezi příliš parciálním přístupem odvětvových sociologických výzkumů? Jak se dopracovat plodných zprostředkování mezi historickým materialismem a sociologií tam, kde dnes u nás většinou chybí potřebná komunikace? Jak podnítit pracovníky v oblasti historického materialismu k tomu, aby si osvojili v duchu pracovních metod Marxe, Engelse a Lenina smysl pro teoretické uchopení empirických faktů, schopnost dešifrovat mluvu čísel a v neposlední řadě Marxem požadovanou schopnost analyzovat společnost — obrazně řečeno — „metodou chemika“? A to vše bez redukcionismu a nejen v deklarativně slovních „syntézách“ a quasi-teoretických frázích, nýbrž v podobě historikomaterialisticky založených sociologických výzkumů, konkrétních fenoménů s cílem získání relevantních informací pro praktickou společenskou změnu v duchu politiky komunistické strany.

Vedle akčního pochopení vztahu teorie a empirie má dnes zásadní význam *těž dialektika ve vztahu teoretického a historického*. Často se setkáváme s tezí, že prý v marxismu je třeba teoretické nadřazovat historickému. Také tato teze si vyžaduje důkladné diskuse a zejména ovšem konkrétní prověrky ve výzkumech a společenské praxi. Historický materialismus nás totiž spíše než k myšlence o *nadřazenosti* teoretického nad historickým vede k postižení dialektické jednoty teoretického a historického. Jde také o to vyjasnit, co se chápe pod historismem marxismu a také o to, co chápe marxismus pod pojmem „historického“. U Marxe totiž *historický* moment nebyl chápán pouze jako něco, co *bylo*, co se pouze *událo* v minulosti. Historické v marxismu se týká nejen minulých skutečností, ale *bylostně dialektické pohyblivosti jevů*, a to jak v minulosti, tak v současnosti i budoucnosti. Z hlediska poznání, rozhodování a praxe má proto zásadní význam jednotu teoretického a historického momentu, pochopení *teoretické reprodukce historicky se vyvíjejících jevů s cílem revoluční změny světa, společnosti a člověka*. Princip jednoty teoretického a historického má rostoucí význam dnes, kdy nám jde především o teoretickou analýzu konkrétní skutečnosti rozvíjejícího se socialismu, který na rozdíl od Engelsových dob již není jen vědeckou teorií, ale také skutečností, tj. vědou uplatněnou ve společenské praxi. Proto dnes musí být také socialismus studován jako věda uváděná do života činností lidových mas.

Historický materialismus poskytuje pevnou základnu v boji za *překonání buržoazních a revizionistických koncepcí dějin* a všech s nimi spjatých iluzí. Kritice buržoazních a revizionistických koncepcí společnosti a dějin se řada pracovníků naší filozofické fronty věnovala dosti intenzívně. Také zde ovšem

platí, že podíl historického materialismu na kritice buržoazních ideologií bude třeba znásobit a prohloubit zejména ve směru kritiky *filozofických a metodologických základů* současných buržoazních teorií společnosti. Hluboce fundovaných prací ke kategoriální, teoretické a metodologické krizi buržoazních společenskovědních disciplín z pera československých autorů je poskrovnu. Sledování pohybu, mutací a převleků buržoazní a revizionistické ideologie v jejich samotných teoretických a metodologických základech není vždy dost systematické. Často jsme nuceni konstatovat, že reagujeme opožděně, obranářsky a příliš obecně — to jest bez dostatečné analýzy objektivních problémů, o něž jde, i bez identifikace působení specifických vlivů cizí kategoriální a metodologické výbavy v našich podmínkách. Bylo by víc než naivní, jak zdůrazňuje soudruh J. Fojtík, „pokoušet se vyjít z této situace ‚vylepšováním‘ praxe za každou cenu nebo ‚úpravami‘ teorie vycházejícími vstříc našim kritikům“ [Fojtík 1981].

Myšlenka o tom, že účinnost kritiky našich odpůrců se zvyšuje spojováním odhalování jejich slabín s pozitivním řešením problémů současného lidstva a jmenovitě s pozitivním teoretickým a praktickým řešením úkolů budování rozvinuté socialistické společnosti byla vícekrát zdůrazněna. Tyto problémy a úkoly nelze zásadně postihnout kategoriemi a metodami buržoazní teorie společnosti či různými jejími adaptacemi. Kvalitativní novost úkolů socialistické výstavby si vyžaduje i rozpracování vlastních kategorií a výzkumných metod, které by byly adekvátní historické jedinečnosti komunistické sociálně ekonomické formace. Nutno vědět, že právě základní kategorie a metody buržoazních sociálních teorií nejsou neutrální. Odpovídají konkrétním třídně skupinovým zájmům a jsou poplatné poměrům kapitalistické společnosti.

Tendence zahrnout do aparátu historického materialismu velké množství neprozkoumaných a povrchně přejímaných kategorií, je často spojována s podceňováním kategorií základních, klíčových, jichž používali klasikové. Vedle módních termínů cizího původu jsou také často nezdůvodněně či neadekvátně aplikovány pojmy speciálních věd. V obou případech někdy jde i o určitý snobismus, který zakrývá faktickou teoretickou slabost. Je rovněž lhostejný vůči hledisku vědecké pravdivosti a co nejširší sdělnosti.

Nutno se důkladně zamyslet nad takovými pojmy, jako je „status“, „formální“ či „neformální“ struktury či vztahy, nebo označení „horizontální a vertikální“ vazby, pojem „konzumní společnosti“ apod. Nejde nám o plytké terminologické spory. Víme však, že určité termíny označují pojmy a pojmy implikují někdy i soudy, ale jde-li o kategorie ve společenské vědě, [viz např. „industriální společnost“], nesou v sobě určitá pojetí společnosti, určitou teorii společenského pohybu. Takové kategorie buržoazní sociologie či sociální psychologie odrážejí problematiku kapitalistické společnosti a nezřídka přímo kapitalistického podniku. Nutno ovšem diferencovat a jednotlivé pojmy či termíny posuzovat konkrétně. V některých případech totiž užíváme a budeme nadále užívat týchž termínů jako sociologie buržoazní, ale musí být naprosto jasné, že jejich obsah, interpretace a teoretickometodologický základ se liší.

Pro *postižení kvalitativně nové povahy socialismu* je třeba použít a rozpracovávat vlastní teorii i metodu. To je možné jedině při zkoumání konkrétních jevů socialistické společnosti. Přitom právě jednota teorie, metody a zkoumání konkrétních jevů nové společensko-ekonomické formace umožňuje vypracovat jak adekvátní nástroje jejího poznání, tak nástroje a mechanismy dalšího rozvoje této formace samé. Plnění tohoto úkolu v sobě nutně zahrnuje přístupy vědecké komparistiky postihující tyto jevy ve všech rovinách srovnání reálného socialismu s ostatními sociálně ekonomickými formacemi v dějinách i současnosti.

V této souvislosti se ovšem právě v důsledku kvalitativně nové povahy jevů reálného socialismu a s jejich dialektickým pohybem prosazuje nutnost některých terminologických a pojmových inovací, které nejen nelze zavrhnout, ale právě naopak. Nutnost takových inovací naznačil již Lenin, kdy charakterizoval rodící se diktaturu proletariátu jako stát — nestát. V tomto duchu se také podnětně zvažují v sovětské literatuře takové termíny, jako je „nezboží“, „formální zboží“ a podobně. V souvislosti s novou „naléhavostí“ řešení vztahu společenského subjektu a objektu se setkáváme s pojmem „sociální hmota“ a u různých autorů nacházíme pokusy o uchopení nové podoby aktivity subjektu (social'noje tvorčestvo, obščestvennaja dejatel'nost' apod.). V souvislosti s důrazem na platnost principů materialistického pojetí dějin v kvalitativně novém kontextu socialistické společnosti se připomíná omezenost označení „přežitky“ kapitalismu ve vztahu k celému komplexu negativních jevů ve vědomí a jednání lidí apod. Ani zde samozřejmě nejde jen o termíny a jakkoli důležité pojmy. Diskuse kolem těchto pojmů mají svůj tvůrčí smysl jenom tehdy, pokud v jejich základě leží úsilí o posun teoretického poznání nových jevů, popřípadě o postžení jejich specifiky v dialektické jednotě obecného, zvláštního a jedinečného. A i zde navíc platí, že prakticky relevantní a ve společnosti aplikabilní teorie musí od ujasnění pojmů spěť dále: k jejich operacionalizaci, tj. k adekvátnímu překladu do jazyka konkrétních sociálních výzkumů. Nejde zde jen o pojmy, ale o různé úrovně obecnosti metod výzkumu společenských jevů, o hlubší pochopení dialektiky obecného, zvláštního a jedinečného v interpretaci konkrétních sociálních faktů, dat, anketních výpovědí atd. To ovšem klade velké nároky nejen na metodologické a kategoriální vybavení sociologických výzkumů, ale též na zpracovávání jejich projektů, na metody jejich realizace i způsob interpretace získaných dat. Tento požadavek právem po léta vytyčují ve svých pracích mnozí soudruzi s vědomím, že jeho splnění může být jen výsledkem nového typu hluboce zasvěcené spolupráce filozofů a sociologů.

Zásadní směrnici pro další zkvalitnění práce na poli řešení všech uvedených problémů je *státní plán základního výzkumu*. Zaměřuje se mimo jiné i na ty úkoly, které si vyžadují fundovanou aktivizaci pracovníků v oboru historického materialismu a pružně zajišťovanou mezioborovou spolupráci. Jde zejména o stěžejní směry VIII-3 (koordinátor Ústav filozofie a sociologie SAV ve spolupráci s Ústavem pro filozofii a sociologii ČSAV), VIII-4 (koordinátor Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ) a VIII-6 (koordinátor Vysoká škola politická ÚV KSČ) a některé další hlavní úkoly. Rozhodující význam pro úspěšné řešení všech těchto úkolů mají příslušné programy mezinárodní mnohostranné vědecké spolupráce socialistických zemí, zvláště program zaměřený na rozvíjení materialistické dialektiky v souvislosti s novými vědními postupy a růstem integrace vědeckého poznání v souladu s celospolečenskými potřebami, cíli a ideály všestranného rozvoje člověka, jakož i na rozpracování metodologických problémů společenských věd v souvislosti s řešením závažných úkolů rozvinuté socialistické společnosti.

Literatura

- Andropov, J. V.: *Vybrané projevy a články*. Praha, Horizont 1981.
Fedosejev, P.: *Dialektika společenského života*. Otázky míru a socialismu 1981, č. 9.
Fojtík, J.: *Aktuální úkoly ideologické práce*. Otázky míru a socialismu 1982, č. 5.

Hzral, L.: *K diskusi o předmětu a metodě historického materialismu*. Filosofický časopis 1958, č. 2.
Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 17. Praha, NPL 1965.
XVI. sjezd KSC. Praha, Svoboda 1981.

Резюме

О некоторых актуальных задачах исторического материализма в ЧССР

Настоящая статья представляет существенную часть доклада, обсужденного на заседании научной коллегии по философии и социологии ЧСАН.

Теоретический анализ состояния разработки проблематики исторического материализма и определение решающих направлений исследования исходит из объективных потребностей познания общества и особенно социалистического общества. В статье отмечается тот факт, что исторический материализм как органическая составная часть марксистско-ленинской философии может плодотворно развиваться лишь в рамках единства марксистско-ленинской теории при решении настоятельных проблем реального социализма в условиях современной эпохи. В области исторического материализма в ЧССР достигнуты некоторые положительные результаты, но здесь имеются также некоторые недостатки, проявляющиеся прежде всего в теоретико-методологической и категориальной областях. Это отставание становится особо наглядным при сравнении с результатами, достигнутыми в этой области в СССР, ГДР и НРБ. В отличие от этих стран в ЧССР в последнее время не проводились научные дискуссии, которые имеют принципиальное значение для развития всякой отрасли науки. Поэтому было принято решение, сделать настоящий доклад исходной основой систематического обмена мнениями, призванного содействовать повышению уровня работы в области исторического материализма и укреплению его методологической функции по отношению к другим наукам. Для того, чтобы исторический материализм мог выполнять незаменимую роль теоретико-методологической исходной основы изучения общества (а следовательно и исходной основы марксистско-ленинской социологии), он неизбежно должен включать как разработку своего категориального аппарата, так и методологические подходы к анализам и синтезам, которые опосредствуют переход к понятиям и исследовательским методам марксистско-ленинской социологии. Здесь в частности возникает проблема развития теоретической активности по разработке категорий исторического материализма с тем, чтобы они могли лучше служить при их операционализации для нужд социологических исследований, которые зачастую страдают чрезмерным эмпиризмом.

Однако, исторический материализм является не только методологической базой общественных наук, он имеет также весьма большое значение для естественных и технических наук. Познание природы общественно-исторически обусловлено. Поэтому исторический материализм должен в большей мере уделять внимание анализу общественных взаимосвязей естественных и технических наук, точно так же, как овладение им со стороны всех работников в области науки и техники содействует преодолению барьеров, препятствующих прониканию новых открытий в общественную практику. Будучи единственным научным пониманием общества, исторический материализм вскрывает также роль науки в истории вообще и при социализме особенно. Наука всегда предоставляет информацию о дальнейших возможностях умножения силы субъекта, равно как и информацию о конкретно-исторических, меняющихся рамках этих возможностей. Условием выполнения исторической роли науки является ее связь с рабочим классом и его партией, являющейся авангардом общественного прогресса.

Исторический материализм исходит из признания объективных закономерностей общественного развития; анализ общественных отношений является ключом к пониманию исторически развивающейся социальной природы человека и деятельности людей. Поэтому исторический материализм изучает как объективные закономерности и механизм их действия, так и общественно-политическую деятельность людей и способ использования объективных закономерностей обществом. Материалистическое понимание истории действительно и при социализме — если возрастает роль субъекта, это ни в коем случае не означает, что отношение субъекта и объекта становится обратным. Но это взаимоотношение в условиях социализма приобретает качественно новые формы, более глубокое изучение которых на базе материалистического понимания истории, современности и будущего освещает пути к культивированию потребностей и видов деятельности людей в духе программы социалистического гуманизма.

Summary

Some Topical Tasks of Historical Materialism in Czechoslovakia

The paper presents a substantial part of the report negotiated at a session of the Scientific Collegium for Philosophy and Sociology, Czechoslovak Academy of Sciences.

The analytical examination of the level of elaboration of the problem area of historical materialism and the determination of decisive research trends are based on objective needs of the cognition of society, and particularly of socialist society. The fact is pointed out that historical materialism as an organic component of Marxist-Leninist philosophy is capable of fruitful development only within the framework of the unity of Marxist-Leninist theory in solving urgent problems of real socialism under the conditions of the present epoch. In Czechoslovakia, some positive results have been reached in the field of historical materialism; notwithstanding, there are also certain drawbacks which become particularly evident in the theoretico-methodological and categorial spheres. This lag comes most clearly to the fore in comparison with the results attained in this area in the USSR, GDR and BPR. In Czechoslovakia, in contrast to the mentioned countries, scientific discussions which are of fundamental importance for the development of each scientific discipline have not been very frequent. A decision was therefore reached to make the discussed report a starting point of a systematic exchange of ideas which would prove helpful in raising the level of work in the field of historical materialism and in reinforcing its methodological function in relation to other sciences. If historical materialism is to play the unsubstitutable part of a theoretico-methodological basis of society research (i. e. also that of the foundation of Marxist-Leninist sociology), it must inevitably include the elaboration of its categorial apparatus as well as methodological approaches to analyses and syntheses mediating the transition to concepts and research methods of Marxist-Leninist sociology. The principal problem arising in this connection is how to develop theoretical activities aimed at elaborating the categories of historical materialism to render them more serviceable than was the case hitherto in their operationalization for the needs of sociological research which is often suffering from excessive empiricism.

Historical materialism, of course, not only forms the methodological basis of social sciences but also plays a part of paramount importance in natural and technical sciences. The cognition of nature is socio-historically conditioned. Historical materialism must therefore devote increasing attention to the analysis of the social implications of natural and technical sciences; likewise, its mastery by all workers in the field of science and technology helps to overcome the barriers obstructing the penetration of new discoveries into social practice. As the only scientific conception of society, historical materialism also throws light upon the role of science in history in general, and in socialism in particular. Science always provides information about further possibilities of enhancing the force of the subject, and simultaneously also information about the concretely historical, mobile limits of these possibilities. A precondition of fulfilling the historical task of science is its connection with the working class and its Party — the vanguard of social progress.

Historical materialism is based on the recognition of objective laws of social development; the analysis of social relations is a key for comprehending the historically unfolding social substance of man and human activity. This is why historical materialism examines on the one hand objective laws and the mechanism of their functioning, and on the other hand the people's socio-political activity as well as the ways in which society takes advantage of objective laws. The materialistic conception of history is valid also under socialism — the rising role of the subject by no means implies the reversal of the subject-object relation. Under the conditions of socialism, this relation is of course developing in qualitatively new forms whose more intensive study on the basis of the materialistic conception of history, of the past and the future throws light upon the ways towards the cultivation of people's needs and activities in the spirit of the program of socialist humanism.